

NALJEŠKOVIĆEVA MISAONA PRIPADNOST

Ljerka Schiffler

Uz Dimitrovića, Držića, Vetranovića, Nalješkovićevo je djelo vezano uz književni, točnije rečeno, dubrovački kulturni krug sredine stoljeća — vremena, kad je pjesnik mogao štošta reći filozofu, znanstvenik pjesniku, kad je umjetnik surađivao s piscem u jedinstvenom intelektualnom zanosu koji je prožimao ličnosti i odlikovao i društveni život općenito.

U vrijeme kad u europskoj filozofiji nastaju revolucionarna djela koja mijenjaju shvaćanja svijeta i čovjeka kako ih postavlja aristotelizam i kršćanski platonizam, mislimo na djela poput Telesiusova *Sulla natura delle cose*, Brunovo *Degl'innumerabili mondi*, Campanellino *Philosophia sensibus demonstrata*; u literaturi Rabelais razvija svojesvrnu filozofiju smijeha; u nas djeluje generacija pisaca-mislilaca: Gučetić, Medo, Monaldi, Nalješković, Ranjina, Bobaljević, Držić, Vetranović, a mnogi i podalje od domovine, po stranim katedrama (primjerice Petrić podrijetlom s Cresa, antiaristotelovac i Tassov protivnik).

U nizu naših gradova, Dubrovnik kao grad-republika, stoljetno slobodan, bio je otvoren podjednako cjelokupnom nasljeđu ali i novumu, kao član velike obitelji europske obnove znanosti i umjetnosti. U mreži bogatih tvorevina umio je zadržati uza sve srodnosti, i posebnosti,

podoban za razvoj književnosti, umjetnosti, slikarstva, filozofije, obrta i zanata, asimiliranje sustava. U malim elitnim društvima, salonima i akademijama, oblikovan je ukus, način mišljenja i senzibilitet, kroz izmjenju znanja i iskustava formiran svjetonazor.

Bogat i moćan, kakav je bio, mogao je biti tlom na kojem su izrastale generacije pjesnika, graditelja, mislilaca — boraveći u ljetnikovima, kao u oazama stvaranja, okruženi umjetninama, bibliotekama i perivojima koji su i sami bili umjetničko djelo par excellence; u ljepoti krajolika stvarao se pun doživljaj prirode i lijepog a taj je dobivao i svoju teorijsku karakterizaciju. U Gučetićeovom Trstenu, Nalješkovićevoj Župi, Ranjininoj Vručici, Bobaljevićeovu Stonu, Zuzorićinim Brsečinama vezivala su se i prožimala dva svijeta kojih su izrazom bili traktati i dijalozi. No bio je to i više, način života: ljudski i prirodni u zajedničkom suglasju, identifikaciji *vita activa* i *vita contemplativa*, humanizirana priroda i naturalizirani humanum.

Interes za knjigu, djela starih pisaca, potreba za bibliotekom kao sabiralištem i čuvarom znanja, dovršava se u sistemu općeg, enciklopedijskoga obrazovanja. Prema inventarima knjiga koje kolaju iz Italije i susjednih zemalja u Dubrovnik, dubrovački pisci znaju kako rimske i grčke klasične autore, književnike i filozofe, govornike i povjesničare, tako i suvremenike. Privatne knjižnice, gradske i samostanske, pridone formiranju čovjeka univerzalna znanja i istih potreba, što će se i u našim prostorima kao i u Europi toga doba i kasnije, prevesti utopijskom slikom svijeta kao velike biblioteke i knjige kao knjige duše ili knjige Mudrosti, sna kalabreškog svećenika o građanima grada Sunca. No, postat će taj san i sastavnicom programa reformi po učilištima Europe, kao reakcije na dotadašnji program medijevističkoga studija: »Ako je za utvrđivanje jednoga grada ili za obranu spomenika potrebno utrošiti jedan zlatnik, stotinu ih valja utrošiti u dobro obrazovanje jednog jedinog mladića«. Taj Comeniusov pansofijski program već je realiziran u dubrovačkom državnopravnom ustrojstvu i posebno zahvaljujući dubrovačkom gospodarskom prioritetu ovoga i ranijega stoljeća.

Druga karika u lancu zajedništva o kojemu govorimo veze su koje je Dubrovnik održavao s poznatim europskim središtima, ponajviše s Italijom.

No, upitati nam je s dovoljno razloga čemu tolika pažnja i upravo naslovom naznačeno propitivanje djela jedne ličnosti domaće književne i kulturne povijesti, kušajući obraniti pravo izdvajanja nekih ideja koje nam se ukazuju bitnim i nazaobilaznim za poduzeto raspravljavanje. Ono što daje legitimitet jednoj misli njen je život za nas danas: djelo Nikole Nalješkovića daje nam razloge takvu pokušaju, a ukoliko jest to što jest, poezija, ne može mu nauditi ni takav pristup. Štaviše, opravdano je i drugom vrstom bavljenja iz kojeg je proizišlo Nalješkovićevo prirodoznanstveno zanimanje, kao jedan od članova u paru odnosa tipičnog za renesansno mišljenje: odnosa čovjeka i svijeta.¹

Kako nam dakle iz jedne drugačije i druge misaone perspektive na liniji domaće kulturne povijesti, dakle i filozofske refleksije, a ne samo književne baštine, valja poduzeti razgovor s djelom pjesnika, bit će to pokušaj razumijevanja obzora i pozadine Nalješkovićeva pjesnikovanja, njegove sraslosti s prethodećim mu srodnicima, jednog dijaloga s krugom ideja onovremenog europskog duhovna stremljenja, dakle i govor o Nalješkoviću-misliocu.

Raznolikošću svoga književnog posleništva (ljubavna i bogoljubna poezija, Komedije, maskerate, poslanice, nadgrobja) i prirodnoznanstvenim interesom, prisvaja sebi Nalješković prostor epohalnog duhovnoga stava: lirskom predstavom, a ne apstraktno, on u svome djelu dotiče i temeljna pitanja filozofske misli tipične za njegovo vrijeme: antropologije, gnoseologije i kozmologije. Nudeći naime, kako je vidimo, ljudsku povijest iza bogoljublja, metaforikom dospjevši do konkretuma prirode, pjesničkom slikom do misaona određenja istine i dobra, čitava Nalješkovićevo poezija u sebi sadrži temeljno renesansno ustrojstvo čovjeka u svijetu: veliko otkriće tajne svijeta kao objavljenje ljepote, zahvaljujući čovjeku i njegovoj moći spoznavanja. Čovjek jest i u Nalješkovićevoj poeziji ogledalo ljepote, moćnik prirode, tragalac i otkrivalac njezin, što će u filozofskoj refleksiji biti imenovano *causa prima*, i društva, odnosno *causa secunda*, tim još u biti srednjovjekovno utvrđenim razlikama spoznajnih moći. Sad zemaljsko biće čovjeka postaje sebi samom značajnim, a temeljna preorijentacija od transcendentnog imanentnom u filozofiji, pratit će autonomija znanstvenog mišljenja u narednom stoljeću. Začetke novovjekovnog shvaćanja *regnum hominis* i njegovih vrijednosti moguće je naći u Nalješkovićevom lirizmu kao i Vetranovićevom ili Hektorovićevom baš kao i u filozofskim sustavima ili u pitanjima političke biti čovjeka u historiografskim

traktatima 16. st. To što će se sustavno oblikovati u pionira enciklopedizma velikog filozofskog stoljeća, javlja se već u našim lucidarima a nastavlja se s pjesničkom generacijom kojoj pripada i Nalješković: »Ako čovjeka ili misleće biće odstranimo s površine zemlje, patetički i sublimni prizor prirode postaje tek tužna i nijema scena. Svemir šuti; muk i totalna noć. Ali tek prisustvom čovjeka bića postaju zanimljivima.«² Takvu epifaniju čovjeka kako će je blistavo izreći d'Alembert u svom pristupnom govoru Enciklopediji, nalazimo već u nizu naših pjesničkih iskaza. Bit će tu i mjesto Nalješkovićeve pjesničke ispovijesti, njegove »filozofije« čovjeka i smijeha, njegov misaoni credo. Jer, Nalješković na pjesnički način dohvaća impuls filozofske refleksije, i platonički i aristotelijanski prožete misli njegova vremena, vidljivo u traktatima i sonetima, pjevanjima o ljubavi, osjetilnom i umnom Ja. Kad naime, potpuno odgovarajući renesansnoj spekulativnoj doktrini o ljubavi i Erosu kao »vezi svijeta« Nalješković u svojim *Pjesnima ljuvenim* na više mjesta piše

nigdar ne mogu reć: moj sam

ili, na drugome mjestu

Ja već nisam moj ...

(pj. 15)

tad on pjesnički, iz svjedočanstva zapadnoeuropske misaone tradicije pruža tajnovitu ogledalsku igru u kojoj se prvenstveno ogleda lice ljubavi, no sa znanjem kako to lice svagda krije svoju vlastitost, kako se udaljuje, a slika koja se vraća svagda ostaje težnja za njim. U ljubavnoj se igri čas ogleda lice pjesnika, čas voljenoga lika, žene, no svagda je to lice ljubavi renesansnih brojnih traktata, konačno, smrtno lice ljepote, prolaznost zemaljskog, škrinja ništavila:

dok njene oči ne izgube kreposti

potamni rumeno lice

a zlatne kose srebrom se satvore.

(pj. 39)

I sav govor Nalješkovićevih hvala ljubavi, petrarkistički i njegova refleksivna bogoljublja odaju temeljnu zaokupljenost vlastitim bićem čovjeka, kao tajne ogledala: kroz biće drugog gubiti sebe, tražeći sebe gubiti drugog, i u tomu naći izgubljenu cjelinu, platonijanski san. I

kad je, nostalgijom zapadnoga kršćanstva, prevedena u kristološke naznake, katoličke eshatologije, edukativnih ideala kršćanskoga humaniste (Kristova smrt i uskrsnuće, učenje o spasu i iskupljenju čovječanstva), ta je poezija bitno upućena čovjeku kao kopči konačnog i beskonačnoga. I kad piše kršćanskim, religioznim predzncima, on misli o svjetovnom, zemaljskom, o etičkoj strani kršćanstva, o duhovnoj punoći. Sred literature komentara i parafraza psalama pokornijeh (Gučetić), duhovnih pjesama, stumačenja očenaša, pričica izetih iz Svetoga Pisma i filozofa (Dimitrović), muka Isukrstovih i pjesanca smrti (Vetranović), o boju s tugama od svijeta, suda posljednjega, kojima obiluje domaća i europska književnost, ikonografija kao i filozofija, kad naši remete pripijevaju u osami na školju, poput Vetranovića, čuvajući Krista in mente, svagda je, tajnom ogledalskom igrom to lice čovjeka, njegove muke i trpnja, nekim čudom »titravih snopova svjetla uperenih prema čovječjoj unutrašnjosti svagda prisutna duša filozofa«, kako fino zamijeti Branko Gavella pri prosudbi Držića³.

I kao pjesnik i kao čovjek, svojim preokupacijama, književnim i duhovnim, idejno i doživljajno, Nalješković odaje svoju pripadnost kako tradiciji, antičkom mišljenju, tako i svojim srodnicima — prvenstveno tom svojom zapitanošću ljudske sudbe (ne tek petrarkističke), ranjivosti, egzistentnog kao prolaznog. I to njegovo trajno ispisivanje traganja za onim njegovim »biti moj«, preko odnosa Ja i drugoga, žene, svijeta, prirode, prevodi renesansno kategorijalno Opće koje prima prirođinu sliku, pa gotovo da priroda postaje značajnom za čovjeka jer odgovara ljudskom: priroda je označena ljudskim znakovljem, ona jest »ljudski potpis« svijetu⁴:

U tuzi ostah ja ko livada

Pale su sve slane i mrazi na mene

(pj. 60)

Pjesnikova tuga za voljenim bićem poistovjećuje se s tugom čitave prirode:

Livado gizdava . . . posječena
kad su ti odnijeli zelena dubja
Ptičice . . . kad vas
rastave od gniezda

Nebesa ...
sunce potamnilo

(pj. 173)

I od pjesnikove tuge tuže nebesa, zemlja, more, ptice, zvijeri, dubja, gore (pj. 175). U velikomu lancu bitka, svijet se javlja kao cjelina koja sebe traži. Mrežu proturječja tako tipičnih u renesansnoj slici svijeta, iskazuju jednako pjesnik i mislilac, slikar i komediograf, dihotomiju duše i tijela, sreće i nesreće, dobra i zla, radosti i tuge, suza i smijeha, života i smrti, taštine, grijeha i kreposti, blaženstva i nespokoja.

Nalješkovićev ljubavni kanconijer, čini se petrarkistički ustaljen inventar općih pohvala ljepoti žene, ali mislima i osjećajima, on je bitno neeruditski. Na tragu prvih spjevaoca, svojih prethodnika koje čita i poznaje, na kojima uči ali i od kojih se odmiče, on spjeva svoju ljubav, svoju gleda ljepotu, svoju traži istinu, dobrotu i krepost. Od susreta s ljubiteljima razgovora, dobre stare knjige i nauka, akademije, bila mu je, međutim, životnija domaća farsa, svakodnevni život sluškinjica, maskerata, bliži smjeli realizam i burleska, vedrina i duga čežnja za ljepotom, uzor dubrava i onaj Dubrovnik koji je »vazda bio od muza ljubovnik« (M. Vetranović). Pobožni kanconijer, pjesni bogoljubne i senzualni raskošni smijeh godišnica, karecanje i pop što čorbu začinja, imaju mjesta i stoje usporedno u njegovu svjetonazoru, ne isključujući jedno drugo nego se dopunjujući. On je taj koji je već držićeovski, rableovski, umio izgraditi vlastitu filozofiju smijeha, on već zna da se »miri ne čine negli u trpezi«, ali istovremeno on osjeća tihu dugu tugu od prolaska ljepote, ljudske, smrtne:

po kli nam samo glas i zemlja od tiela
ostaje na svietu, a liepos sva vene

(pj. 170)

To nije konceptualna, pojmovna platonska ljepota, nego tamni ton osjećaja: Nalješković kao da je sačinjen od ta dva lica proturječja vlastita vremena: raskošja i sreće, dobra i zla, zlatna sna dubrave i njena mračna unutarnja bića. U njegovoj biografiji odista i stoje usporedno duvna i rat, pošljica i laž, skrivena rana, zlo i grob, narav prokleta (»Augustinu u Bnecih«):

kad mislim ove dni i narav prokletu,
čas mi se dug čini, ki živem na svijetu.

Svijet je sačinjen od onih kojima je do sreće i mira, pravde i slobode i onih, što »hoće živjeti u brlogu«, od »robi od dinara« i »robi od kriptosti«. Nalješković je i sam to dvojno lice renesansnog čovjeka: lice nasmiješeno i senzualno ali i sjetno i osamljeno. Unutarniji čvrst spoj realizma i senzualizma, utopizma i dramatskog pesimizma, žalosna svijest ljudska o vlastitoj graničnoj prirodi i njegovom dostojanstvu u patnji — ono proturječije kako ga analizira B. Croce na neoplatoničkom shvaćanju ljubavi u renesansnih autora.

Nalješkovićev pjesnički život korespondira s historijskim, društvenim bićem građanina slobodnoga grada, ranjavana ali svagda pobjednika, u ratu i neslogama, među zavađenima po strani, slobodna. I njegova vila je pobjednica, slobodom se igra, ne više satirima, slobodom, čovjeku najdražom. Nalješković je piše, ali i živi, odbijajući lažnu vjeru, lažni moral, lažnu sliku, sav protiv onog »strajati u ništa«, uvjeren u smisao žrtve: najljepši primjer te humanizirane biti je, ne bismo očekivali, njegova bogoljubna poezija: majčina pjesma križu, majčina bol za mrtvim djetetom, ne često eksploatirano biblijsko mjesto, komentirano i prepjevavano:

da ovaj, koja je s svijeh strana ranjena
ubrus mu još daje, kim je pokrivena.

Ljubav postaje više nego intimni osjećaj, ona je kozmička sila i sama stvaralačka snaga:

Ljubav, nebesa ka vlada i svijet vas

Nalješković je i svoj život zapisao tom ljubavnom služanju ljepoti kao onom temeljnom po čemu biće jest, jer jedino ona ima prava govoriti u ime punog subjektiviteta, ona je mogućnost i pretpostavka autentičnog života, pa otud, s idejom sreće i smisao patnje, smislenost lutanja od ljubavnog do bogoljubnog, boli kao blaženosti: kao i u Lucića i u Nalješkovića, »blažen je luk i stril ... suze ... trudi ... noć ... smrt. (pj. 85)

Pjesnički i misaono, ljubav u Nalješkovića dovršava tuženjem za izgubljenim individualnim Ja, ali i smijehom, optimizmom kroz shvaćanje prirode kao živog organizma, svijeta i čovječanstva kao povijesti ljudskog stradalništva, sa svom sviješću o smislu tog stradanja.

Znanost, to drugo stvaranje, prema shvaćanju renesansnog umjetnika i znanstvenika, Leonarda, artikulirala je i Nalješkovićev svjetonazor: svijet, fizička realnost, spoznaja prirode i principa stvari, prirod-

no gibanje i totalitet svjetskog poretka, druga je preokupacija rene-
sansne misli. I Nalješković, premda podalje od velikih središta zna-
nosti, u svome gradu, u svojoj domovini ima prilike i mogućnosti
upoznati se i na određeni način i sam sudjelovati u pitanjima prirodne
znanosti. Astronomijom se već u 15. st. bavi Ivan *Gazulić*, humanist
i diplomat, filozof i osnivač prve dubrovačke javne biblioteke, a i Na-
lješkovićev suvremenik Nikola Gučetić piše o problemima prirodne
znanosti i pitanjima filozofije. Nalješkovićev dijalog o sferi³ pripada
vremenu u kojem je već duh enciklopedizma zahvatio umove. 1559. g.
izlazi djelo Pavla Skalića *Encyclopedia, seu Orbis disciplinarum*, a
težnja za ukupnošću znanja i totalnom spoznajom značajka je mno-
gih disciplina, gramatičkih, medicinskih, historiografskih i drugih djela
poticajna našim autorima koji i sami pišu u dokolici originalna djela,
per passatempo, za sebe i prijatelje, kako kaže i Nalješković u uvodu
svoga djela, spajajući znanost s uživanjem, u zelenim vrtovima u svib-
nju. Među raspravama s područja prirodnih znanosti, astronomije, geo-
grafije, fizike, matematike, geometrije, posebno djelo o sferi Giovanni-
ja *Sacrobosca* (John of Hollywood, danas Halifax) iz 13. st. izvršilo
je velik utjecaj⁶, ponajprije zahvaljujući negromantskom komentaru
čuvenoga maga 14. st. Ceca d'Ascolija, spaljenog 1327, zatim astron-
sko djelo o sferi A. *Piccolomini*a (1540) kojega i sam Nalješković hvali
kao »vladara znanosti našega stoljeća« (op. cit. treći dan). I G. *Bruno*
koji se, usput rečeno, osvrće na našeg filozofa Franju *Petrića* (*Patri-*
cius) i njegove *Peripatetičke Diskusije*, za svog dvogodišnjeg boravka
u Toulouseu (1576) studira *Sacrobosca* preko Ascolijeva komentara, za
svoje, inače zagubljeno, djelo *O sferi* (»Et ego, in liber De Sphaera«) i
kao poticaj za knjigu o magijskoj memoriji. *Sacrobosca* predaju po
sveučilištima Francuske i Njemačke, taj je autor predmet živih dis-
kusija (pr. *Charpentier-Ramus*), pa i nije čudno što postaje predmetom
tumačenja tadašnjih učenih društava. Tu ga prevodi i Antonio *Brucio-*
li', pripadnik reformacije, vulgarizator djela filozofa i prevodilac Aristo-
telove *Politike*, autor filozofskih dijaloga o metafizici, moralnoj filozo-
fiji, koje neke posvećuje svojim dubrovačkim prijateljima, braći Ni-
kole Nalješkovića (*Dialogho della naturale philosophia umana*, Vene-
zia 1528/29) (i sam se Nikola javlja kao jedan od sugovornika njegova
dijaloga, kao »ljubitelj nauka«). Spomenimo još i Jurja *Dubrovčanina*
(G. *Ragusaeus*), filozofa i teologa padovanskog sveučilišta koji se uk-
ljučuje u rasprave oko astrologije i kritički ispituje filozofske škole

aleksandrijske, averoističke, tomističke i skotističke, i koji će u narednom stoljeću tumačiti Sacroboscovo djelo »slavno i suvremeno« (*Expositio super Sphaeram Ioannis de Sacrobosco Famosa nimis et aequalis*). Sljedbenik Aristotelova učenja prirodne filozofije, Nalješković kao »saggio scrittore« (prema D. Zlatariću) tumači Sacrobosca (kojeg se original našao u Dubrovniku) i razlaže znanje o svijetu i skladu s Aristotelovom doktrinom o četiri elementa, objašnjavajući uzroke i vrste gibanja, odnos materije i forme, rodova materije, ideju prvoga pokretača, ljudske duše i pobijajući Averoesa kao tumača Aristotela, u težnji da sačuva pravog Aristotela i istinu, kako sam piše. U znaku osnovnih renesansnih orijentacija, neoplatoničke (odnos čovjek-bog) i aristotelijanske (božansko u prirodi i čovjeku), peripatetičke prirodne filozofije koja u pomirenju Aristotelova i Ptolomejeva naučavanja vidi rješenje prirodnoga gibanja, ostaje i Nalješković. On svojim djelom, prema sudu povjesničara znanosti⁸, nije u redu onih koji će prići najnaprednijim strujama i zauzeti napredna stajališta, poput *Petrića* ili *Dudića*, ali će ukupnim svojim djelom i djelatnostima (poput Nalješkovićeve zauzimanja oko reforme kalendara i izrade globusa) dati pečat kulturnom i znanstvenom životu Dubrovnika, a jednako tako i udjelom u zajedništvu ideja koje upućuju traženju istine koje one imaju za čovjeka. Čovjek kao mjerilo vnijednosti i postulat općega dobra svagda ostaje osnovom Nalješkovićeve posleništva, književnoga i misaonoga, po čemu je moguće, zajedno s jednim od njegovih biografa zaključiti »filosofo qual egli era« (F. M. Appendini) ili se složiti s onima koji ga nazivahu »slavom mudrih« kao njegov suvremenik, pjesnik Petar Hektorović.

Mi smo to nazvali Nalješkovićevo misaonom pripadnošću, ponajprije tu, pjesničkim načinom iskazanu misao o njegovom pa i ljudskom Ja, jednom od temeljnih motiva renesansne filozofije, u kojemu se kao u srednjem članu ukrštava pojam prirode i humanuma, analogon fizičkog i duhovnog svijeta, mikrokozmos i makrokozmos, *homo existens* i *homo apparens*, *homo inchoatus* i *homo perfectus*, *homo a natura* i *homo ab intellectu*⁹ (stvarni čovjek i onaj pojavni, čovjek nesavršen i savršen, čovjek prirodan i čovjek razuman). A tu je negdje, po našem sudu i obzor Nalješkovićeve bavljenja, njegovo privatno i javno biće, osobnost pjesnika i čovjeka zaokupljena najvišim

pitanjima koja je sebi prvobitno zadržala filozofija, o svijetu u kojemu boravi nesretno i upitno, vedro i nasmijano, no svagda smrtno ljudsko biće.

LITERATURA

Nikola *Nalješković*, Pjesni bogoljubne, SPH, knj. 5, Jazu, Zagreb 1873; Pjesni ljubavne, SPH, knj. 8, Jazu, Zagreb 1878.

BILJEŠKE

¹ P. O. *Kristeller*, La tradizione classica nel pensiero del Rinascimento, Firenze 1965.

² J. *d'Alembert*, Discours préliminaire de l'Encyclopédie.

³ B. *Gavella*, Londonski kazališni dojmovi, u: Književnost i kazalište, Zagreb 1970.

⁴ R. *Barthes*, Image, raison, déraison, u: L'Univers de l'Encyclopédie, 1964.

⁵ *Dialogo sopra la sfera del mondo* di M. Niccolò Di Nale diviso in cinque giornate: nel quale con brevità si dichiarano minutamente tutte le cose appartenenti al trattato di essa Sfera, Venetia 1579.

⁶ L. *Thorndike*, The Sphere of Sacrobosco and its Comentators Chicago 1949.

⁷ R. *Bogišić*, Antonio Bruccioli i Dubrovčani, Anali HI, Dubrovnik 1962.

⁸ Ž. *Dadić*, Povijest egzaktnih znanosti u Hrvata, I, II, Zagreb 1982.

⁹ C. *Bovillus* (ch. de Bouelles), De sapiente, Parisiis 1510.